

Susan Ketner

# Religieuze overgave als integratiestrategie?

De wereld van Marokkaanse moslimjongeren

Reshma<sup>1</sup> (meisje, 16 jaar, havo): *“De islam is heel belangrijk voor mij omdat hieruit alle andere onderwerpen voortvloeien. Dus hoe ik met mijn ouders omga, et cetera.”*

Ilias (jongen, 17 jaar, 6 gymnasium): *“Geloof is de kracht om te leven en te overleven. Alle beslissingen die je hebt genomen, neemt en zult nemen, zijn dankzij je geloof.”*

Onder jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland is sprake van een toenemende islamisering van identiteit.<sup>2</sup> Zo is voor vrijwel alle jongeren in mijn promotieonderzoek de moslimidentiteit de meest belangrijke deelidentiteit en omschrijft ruim 60% van hen zich in termen van het geloof, wanneer zij zich in algemene termen moeten beschrijven. Bovenstaande citaten zijn hier een voorbeeld van. Deze tendens van toenemende belangstelling voor religie wekt bij sommigen wellicht verbazing, omdat dit lijnrecht lijkt in te gaan tegen een ontwikkeling onder autochtone jongeren, waar juist een afname van (openlijke) religiositeit zichtbaar zou zijn. Jongeren zijn nog wel ‘van huis uit’ christelijk, maar doen er in de praktijk steeds minder mee. Het terugvallen op je religieuze achtergrond zou daarmee iets zijn wat ‘niet meer van deze tijd’ is. Anderen zien de islamisering van identiteit onder jongeren zelfs als iets onrustbarends. Islam betekent immers letterlijk ‘overgave aan Allah’. Een moslim, iemand die zich heeft overgegeven aan God, zou zich daarmee buiten de Nederlandse maatschappij plaatsen, of, erger, tegen de moderne maatschappij keren. Zowel het idee dat Marokkaanse jongeren ouderwets zijn als het idee dat zij on- of anti-Nederlands zijn wil ik in dit betoog ontkrachten.

### Als moslim aangesproken worden

Het benadrukken van hun moslimidentiteit door jongeren van Marokkaanse afkomst kan gezien worden als een reactie op een tweetal ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving. Ten eerste hebben Marokkanen in Nederland een slecht imago, waardoor het Marokkaan-zijn minder sterk bijdraagt aan een positief gevoel van identiteit. Op de vraag welke vooroordelen er zijn over Marokkanen, antwoordt een Marokkaanse jongen uit mijn onderzoek:

Hatim (jongen, 17 jaar, havo): *“Slechte mensen, en ze pikken, en ze zijn gewelddadig. Noem maar, allemaal negatieve dingen. (...) Het enige wat ik ooit een keer positief gehoord heb over Marokkanen, althans in de media, is dat ze lekkere couscous hebben. Dat is een gerecht. Wat heb je daar nou aan om je status te verhogen hier in Nederland?”*

Uit onderzoek blijkt dat Marokkanen denken dat zij vaker worden gediscrimineerd omdat zij Marokkaan zijn dan vanwege hun geloof.<sup>3</sup> Dat jongeren zich meer als moslim definiëren, kan gezien worden als reactie op deze discriminatie als Marokkaan. In een samenleving die soms discriminerend is, geeft juist de islam hun een gevoel van geborgenheid en veiligheid. Door het benadrukken van het moslim-zijn, creëren zij een identiteit die verbondenheid schept, namelijk met de islamitische *umma* (de gemeenschap der gelovigen).

Ten tweede worden jongeren na ‘11 september’ en de moord op Theo van Gogh meer aangesproken op hun religieuze achtergrond dan voorheen. Zo vertelt Siham dat er volgens haar sinds de moord op Van Gogh meer gevraagd wordt naar haar geloof:

Siham (meisje, 17 jaar, vwo): *“Tja, vroeger werd er helemaal geen aandacht aan besteed: je was gewoon moslim. En ik vastte af en toe. En nu, na de moord op Theo van Gogh en alles wat er in de wereld gebeurd is, vragen veel mensen ‘Ben jij moslim?’ Er is wel een beetje meer aandacht (voor).”*

Jongeren gaan zich meer verdiepen in hun religieuze achtergrond, al is het alleen maar om vragen van mensen in de omgeving te kunnen beantwoorden, bijvoorbeeld van klasgenoten, collega’s of leraren. Er ontstaat zo een wisselwerking: omdat zij er meer op worden aangesproken, gaan zij zichzelf meer profileren en gedragen als moslim. Verschillende jongeren in mijn onderzoek vinden het daarbij belangrijk om een ander, positiever beeld van de islam neer te zetten dan zij in de media zien. Ze proberen vooroordelen over bijvoorbeeld uithuwelijken of geweld te doorbreken. Zo antwoordt een van de meisjes op de vraag of ze wel eens discussies heeft over haar geloof het volgende:

er moet een positiever beeld van de islam worden gegeven

Aziza (meisje, 15 jaar, havo): *“Ja, de laatste tijd wel meer. Ik ben op school bezig met een literatuurgroep (...). En daar hebben we het er wel eens over, ja. En dan hebben ze toch een ander beeld van mijn geloof. Hoe de media het schetsen, zien zij als de waarheid. En dan probeer ik uit alle macht uit te leggen hoe de echte waarheid zit. Meestal lukt het wel, meestal denken ze wel van: ‘Hé, ik dacht er helemaal niet zo over’.”*

### Nederlander, Marokkaan of moslim?

In verschillende onderzoeken onder moslimjongeren komt naar voren dat alloch-

tone jongeren het idee hebben dat hun Nederlandse leeftijdgenoten meer bewegingsvrijheid, keuzemogelijkheden en onderhandelingsruimte hebben. Een deel van de beperkingen die jongeren ervaren, lijkt voort te komen uit de angst van ouders dat hun kind te veel ‘vernederlandst’. Angst voor roddels en het schenden van de familie-eer speelt hierbij ook een belangrijke rol. Zo antwoordt een respondente op de vraag of ze een vriendje zou mogen, het volgende:

Badia (meisje, 17 jaar, havo): *“Nee, sowieso mag het al niet van het geloof. Want het zit zo, ik zal het even kort uitleggen. Als je met een jongen (verkering) neemt en je maakt het uit, dan kan hij allerlei dingen over je zeggen. Allemaal roddels. En dan krijg je een slechte naam. Dan wordt de eer van de familie aangetast. Kort gezegd.”*

Deze sociale controle heeft niet zo zeer te maken met de islam, maar eerder met de migratiegeschiedenis: het speelt dikwijls een belangrijke rol in migrantengemeenschappen. Het blijkt bijvoorbeeld dat Marokkaanse jongeren, in elk geval de meisjes, in Nederland vaak minder bewegingsvrijheid hebben dan hun leeftijdsgenootjes in Marokko. Dit wil echter niet zeggen dat Nederlands-Marokkaanse jongeren niet onderhandelen met hun ouders. Daarbij gebruiken zij soms hun kennis van de islam, die zij bijvoorbeeld op internet hebben opgedaan. Een voorbeeld van zo’n onderhandeling geeft Yamina in het volgende voorbeeld. Zij wilde graag mee op werkweek en vertelt het volgende:

Yamina (meisje, 16 jaar, havo): *“Mijn ouders zijn wel over te halen, ik kan wel goed met ze praten.”*

Interviewer: *“Wat voor soort argumenten gebruik je dan?”*

Yamina: *“Er wordt geen varkensvlees gegeten, er wordt geen alcohol gedronken. Als je dat zo’n beetje zegt.”*

in Marokko  
Nederlander,  
in Nederland  
Marokkaan

Een ander voorbeeld dat in dit kader dikwijls wordt aangehaald, is de redenering dat juist het dragen van een hoofddoek een meisje meer bewegingsvrijheid geeft, omdat zij daarmee aangeeft dat zij serieus en te vertrouwen is. Het benadrukken van de moslimidentiteit is dus belangrijk in relatie tot ouders en anderen uit de Marokkaanse gemeenschap. Het is een strategie om zowel aan de verwachtingen van ouders te voldoen als om te kunnen onderhandelen over de eigen weg die zij willen gaan. Op deze manier blijven de jongeren hun ouders respecteren. Respect voor ouders is erg belangrijk in moslimculturen en uit diverse onderzoeken onder moslimjongeren komt naar voren dat zij dit onderschrijven.<sup>4</sup> Wanneer ouders zien dat hun kinderen ernaar streven om ‘een goede moslim’ te zijn, kunnen zij hen minder snel veroordelen als té Nederlands.

Tevens omzeilen de jongeren door het voorop stellen van de moslimidentiteit de vraag of ze nou Nederlandse Marokkaan, Marokkaanse Nederlander of iets anders zijn. Die vraag is niet altijd even gemakkelijk te beantwoorden, omdat zelfdefinitie niet alleen een kwestie is van zelfbepaling: je wordt ook door anderen gedefinieerd. Veel jongeren in mijn onderzoek maakten dan ook een opmerking in de trant van *‘In Marokko ben in Nederlander en hier ben ik Marokkaan’*. Het moslim-zijn overstijgt echter beide identiteiten:

Hajar (meisje, 19 jaar, mbo): *“Hoe ik mezelf zou omschrijven, als Marokkaan of als Nederlander? Nou, ik zou mezelf omschrijven als islamiet, als islamitische vrouw, niet als Marokkaan, niet als Nederlander. Dat vind ik niet belangrijk.”*

### Strategische overgave

De grondlegger van de identiteitspsychologie, Erik Erikson<sup>5</sup>, ziet de adolescentiefase als de belangrijkste fase in het identiteitsvormingsproces. In deze fase moeten jongeren vrij experimenteren met alternatieve mogelijkheden (*exploratie*), zodat zij uiteindelijk komen tot identiteitskeuzes waar zij achter kunnen staan (*commitments*). De commitments die jongeren aan moeten gaan, moeten niet alleen van persoonlijke waarde en betekenis zijn, maar moeten tevens aansluiten op wat er vanuit de samenleving van hen wordt verwacht. Een adolescent moet 'een zinvol verband trachten te leggen tussen hoe hij zichzelf ziet en wat hij weet van het oordeel van anderen over hem en wat zij van hem verwachten.'<sup>6</sup> Een persoonlijke identiteit is dus altijd onlosmakelijk verbonden met de historische en culturele context.

Zoals hierboven uiteen is gezet, krijgen Marokkaanse jongeren te maken met veel sociale druk vanuit de verschillende contexten waarin zij participeren. Het is daarom begrijpelijk dat de moslimidentiteit zo'n belangrijke deelidentiteit is voor Marokkaanse jongeren in Nederland: het is een passend antwoord op de 'eisen' die aan hen vanuit de huidige culturele en sociaal-economische context worden gesteld. Het benadrukken van de moslimidentiteit is strategisch: het geeft de jongeren de kans om een eigen weg te gaan, zonder dat zij daarbij hun omgeving uit het oog hoeven te verliezen.

In tegenstelling tot christelijke leeftijdgenoten die alleen nog 'van huis uit' religieus zijn, geven veel moslimjongeren aan dat zij zelfstandig en bewust hebben gekozen voor een islamitische manier van leven: zij zijn niet alleen moslim omdat hun ouders dat zijn. Zo vertelt Sanae:

Sanae (meisje, 17 jaar, havo): *"Ik doe er heel veel mee. Ik ben islamiet. Ik heb het van jongs af (aan) meegekregen. Het is niet verplicht. Laatst had ik daar een discussie over. (Iemand zei:) 'Je moet islamiet zijn van je ouder'. Toen zei ik: 'Ik moet helemaal niets'."*

Juist omdat de islam een gekozen identiteit is, kan het voor jongeren intrinsiek betekenisvol zijn. 'Ik ben moslim' kan voor hen meer betekenen en sterker bijdragen aan hun gevoel van identiteit dan het etiket 'Jij bent allochtoon'. Deze persoonlijke keuze is echter (deels) strategisch. Er is geen sprake van een gedwongen keuze, maar wel van een negatieve keuze voor de islam: de moslimidentiteit afwijzen zou te veel onzekerheden opleveren. De religieuze overgave van Marokkaanse jongeren kan gezien worden als antwoord op de keuzestress die zij ondervinden vanuit de hedendaagse maatschappij.

moslimidentiteit  
passend antwoord  
op vragen uit  
diverse contexten

### Modern of van alle tijden?

Echter, deze 'strategische' religieuze overgave tijdens de adolescentie is van alle tijden. Zo lezen wij: 'Luther beantwoordde de uitdagingen van zijn puberteit met de vlucht in de stilte van het klooster'.<sup>7</sup> Volgens Erikson heeft de mens in bepaalde periodes van de geschiedenis en in bepaalde fases van zijn levenscyclus behoefte aan een nieuwe ideologische oriëntering, die 'net zo hard nodig is als zuurstof en voedsel'. Hij doelde daarmee met name op de adolescentiefase. Een ideologie is zo een van de belangrijkste aspecten tijdens het identiteitsvormingsproces. Identiteit en ideologie kunnen zelfs gezien worden als twee kanten van dezelfde medaille. Een ideologie geeft individuen een coherente set van ideeën en

idealen van waaruit zij kunnen leven. Met name tijdens de chaotische periode van de puberteit, waarin onzekerheid en onduidelijkheid over de toekomst (en over de toekomstige identiteit) centraal staan, geeft een ideologie veel houvast.

Een religie – voor Marokkaanse jongeren in Nederland de islam – kan heel goed deze betekenis van ideologie vervullen. Religie verschaft een individu antwoorden op levensvragen en bevestigt een gevoel van basisvertrouwen. In de islam vinden jongeren de antwoorden op levensvragen als ‘waarom zijn we op aarde’ en ‘waarom gaan we dood’. Zo beschrijft een van de meisjes:

Noura (meisje, 14 jaar, vmbo): *“Het geloof betekent voor mij het leven en de dood. Zonder het geloof zou ik niet weten waarom ik op aarde was.”*

Ook schrijft een religie over het algemeen leefregels voor, die kunnen dienen als een soort handboek om invulling te geven aan het dagelijks leven. Daar leent de islam zich sterk voor. Het is immers een sterk orthopraxe religie, waarbij meer de nadruk ligt op de geloofspraktijk (waaronder de vijf zuilen) dan op de geloofsbeleving. Een jongen antwoordt het volgende op de vraag of hij wat kon vertellen over hoe het voor hem is om moslim te zijn:

Rachid (jongen, 14 jaar, vmbo): *“Om moslim te zijn? Gewoon. Het is standaard wat je moet doen, voor moslims, als je moslim bent. Gewoon, bidden. Je aan de regels houden van de moslims.”*

Ten slotte levert religieuze overgave meestal ook solidariteit op en verbindt een religie individuen in een collectieve identiteit. Eerder kwam al aan de orde dat Marokkaanse jongeren wellicht kiezen voor het benadrukken van de moslimidentiteit boven de Marokkaanse identiteit, omdat zij met deze keuze deel uitmaken van de *umma*.

### **Met eigen interpretaties een eigen weg ingaan**

Islam is een orthopraxe religie

De vraag is nu op welke manier de jongeren die zichzelf bovenal als moslim presenteren, zich verhouden tot de Nederlandse samenleving. Hoe geven zij hun moslimidentiteit vorm? Verschillende onderzoeken onder moslimjongeren laten zien dat een meerderheid een persoonlijke en selectieve invulling geeft aan zijn of haar geloof.<sup>8</sup> Zo vertelt een jongen uit mijn onderzoek bijvoorbeeld:

Achmed (jongen, 19 jaar, laagopgeleid en werkend): *“Kijk, als ik trek heb in een biertje dan neem ik die. Daar ben ik gewoon heel eerlijk in. Ik zie het zo: dat is echt een zonde tussen mij en God. En dat komt wel goed.”*

Jonge moslims lijken bovendien de islam te kunnen gebruiken om tegenstellingen tussen verschillende culturele repertoires te overbruggen en hun eigen weg te gaan. Ze maken een onderscheid tussen het religieuze en het culturele repertoire. Er is voor hen een groot verschil tussen de oorspronkelijke bronnen binnen de islam en traditionele interpretaties hiervan.<sup>9</sup> Zo kunnen zij afstand doen van bepaalde tradities van hun ouders, zonder dat ze de oorspronkelijkheid en waarheid van hun godsdienst in twijfel trekken. De ‘ouderwetse’ interpretaties van de ouders worden verworpen, zonder dat daarbij de ouders het moeten ontgelden. Zij weten immers ook niet beter en in hun tijd en context was dat nou eenmaal standaard, zo redeneert het meisje in het volgende voorbeeld:

Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo): *“Mijn moeder is natuurlijk ook wel een stuk ouder dan ik, en van een heel andere generatie, en op een andere plek opgegroeid, groot geworden. Dat is niet te vergelijken met hoe we hier nu leven. Het platteland in de jaren '60 en '70 in Marokko, met 2004, hier en nu. Dat is niet te vergelijken. Dus zij houdt er een heel andere denkwijze op na. En ikzelf wordt toch wel heel erg beïnvloed door wat ik om me heen zie gebeuren, buiten. Vandaar dat er zeg maar ook vaak meningsverschillen zijn. Maar ik respecteer het toch wel, haar denkwijze. Want het is natuurlijk wel te begrijpen.”*

Jongeren eigenen zich de religieuze teksten toe en laten daarbij zien dat moderne ideeën, bijvoorbeeld over de positie van de vrouw, ook al herkenbaar zijn in gezaghebbende teksten als de Koran. Aan de authenticiteit van de teksten wordt op deze manier niet getornd. Wat je hierbij ziet is dat oude bronnen meer naar de geest dan naar de letter gelezen worden.<sup>10</sup> Zo worden bijvoorbeeld moderne waarden afgeleid uit traditionele waarden:

Sanae (meisje, 17 jaar, havo): *“Sommige jongens vragen me wel eens, wat wil je later worden? En dan zeg ik zo iets van: ‘Een slimme moeder’.”*

Dit meisje benadrukt het belang van het volgen van een opleiding, terwijl ze ook benadrukt dat het moederschap belangrijk is. Door te wijzen op het belang van educatie binnen de islam, eisen vrouwen en meisjes bewegingsruimte op. Op deze manier verantwoordt deze vrouw haar keuze om te gaan studeren en later te gaan werken. Zo ook het meisje in het volgende voorbeeld:

Koran niet naar de  
letter maar naar  
de geest lezen

Hind (meisje, 18 jaar, havo): *“De vrouw van de profeet was ook een vrouw die veel werkte. Dus dan denk je toch van: ‘Dat is de vrouw van de profeet, en die deed het ook’. En het staat niet in de Koran, dat een vrouw niet mag werken. En de vrouw van de profeet is natuurlijk wel iemand die echt heel veel weet, en die werkte en die bleef ook niet thuis.”*

De verwijzing naar het islamitische repertoire boven het Marokkaanse, geeft de jongeren de mogelijkheid om door middel van interpretaties een eigen koers te varen. De kennis van (bronnen van) de godsdienst wordt door de jongeren *strategisch* ingezet, namelijk vooral in het eigen voordeel. Jongeren wijzen bijvoorbeeld op de gelijkheidwaardigheid van de seksen en meer bewegingsvrijheid voor vrouwen. Het wekt dan ook geen verbazing dat de meisjes in mijn onderzoek veel vaker dan jongens wijzen op dit onderscheid tussen culturele interpretaties en ‘ware’ vormen van de islam: meisjes hebben er nog meer dan jongens profijt van. Net als de ‘refo-meisjes’ die Kees de Groot beschrijft in zijn artikel, proberen jonge moslima’s ruimte te scheppen voor hun combinatie van ‘wereldse’ en religieuze verdieping.

### **Religieuze overgave als integratiestrategie?**

Marokkaanse jongeren in Nederland hebben in feite te maken met een dubbel proces van identiteitsvorming: zij geven hun persoonlijke identiteit vorm en bakenen tevens een nieuwe groepsidentiteit af, namelijk die van jonge ‘moco’s’, zoals zij zichzelf soms noemen. In beide zoektochten blijkt de islam een belangrijke rol te spelen. Enerzijds biedt de islam op persoonlijk vlak zingeving, houvast

en een gevoel ergens bij te horen. Anderzijds kunnen hernieuwde interpretaties hen helpen om zich los te maken van traditionele ideeën van hun ouders, zonder hen daarbij te veel voor het hoofd te stoten. Daarbij kunnen zij vanwege deze moderne interpretaties aansluiting vinden bij de wensen en behoeften die zij hebben als pubers van deze tijd.

Marokkaanse jongeren zijn dus niet 'ouderwets', wanneer zij teruggrijpen op hun religieuze wortels. Deze jonge moslims zijn juist kinderen van hun tijd, omdat ze met hun interpretaties zich losmaken van traditionele denkpatronen en juist eigen, individuele afwegingen maken. De religieuze overgave van de Marokkaanse jongeren uit mijn onderzoek is geen vlucht uit de huidige maatschappij. Zij staan door deze keuze juist in de Nederlandse maatschappij: religieuze overgave als integratiestrategie.

*Dr. Susan Ketner is godsdienstwetenschapper en werkt als onderzoeker bij Variya, de provinciale steunfunctie voor maatschappelijke ontwikkeling en integratie in Overijssel. Zij is lid van de redactie.*

## Noten

1. Deze citaten zijn afkomstig uit het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd: S.L. Ketner, *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Exploratie, bindingen en identiteitsstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst*. Rijksuniversiteit Groningen, 2008. Alle jongeren zijn geanonimiseerd.
2. Zie: M. Buitelaar, 'De islamisering van identiteit onder jongeren van Marokkaanse afkomst', In: M. ter Bord, E. Borgman, M. Buitelaar, Y. Kuiper & R. Plum (red.): *Handboek religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat*, Meinema, Zoetermeer 2008, pp. 239-252.
3. H. Entzinger & E. Dourleijn *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*, Van Gorcum, Assen, 2008.
4. Zo vertelde een respondente uit mijn onderzoek: 'Onder de voet van je ouders, en dan vooral je moeder, ligt het paradijs'. Hiermee verwijst zij (bewust of onbewust) naar een uitspraak uit de overleveringen van de profeet Mohamed: 'Het paradijs ligt/is onder de voeten van de moeder'.
5. O.a. E.H. Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, Norton, New York 1968.
6. E.H. Erikson, *De jonge Luther (Synopsis)*, Arbeiderspers, Amsterdam 1982<sup>2</sup>, (citaat: p. 14).
7. Idem, (citaat: achterflap).
8. Zie onder andere: K. Phalet, C. van Lotringen, H. Entzinger, *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*, Utrecht University / European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, Utrecht 2000. En H. Entzinger, E. Dourleijn, *op. cit.*
9. Met de term 'zuivere islam' verwijzen zij naar een authentieke essentie van de islam die stamt uit de begintijd, die niet is 'aangetast' door cultuur. M. de Koning, *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*, Bert Bakker, Amsterdam 2008.
10. Met deze interpretaties staan de jongeren niet op zichzelf. Het is bijvoorbeeld ook terug te vinden in het werk van de in Nederland wonende moslimtheoloog Aboe Zaid (o.a.: N. Aboe Zaid, *Vernieuwingen in het islamitische denken*, Bulaaq, Amsterdam 1996).